

УДК [349.2:342.726:796.071.2]:340.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.24>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТСМЕНА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Нестерович О.С.
*доктор філософії,
доцент кафедри трудового права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-7697-6750
e-mail: o.s.nesterovych@nlu.edu.ua*

Нестерович О.С. Порівняльний аналіз моделей регулювання правового статусу професійного спортсмена у зарубіжних країнах.

Стаття присвячена порівняльному аналізу трьох ключових підходів правового регулювання статусу професійних спортсменів, що застосовуються у зарубіжних юрисдикціях: пріоритету трудового права, пріоритету цивільного права та гібридного підходу. У контексті зростання комерціалізації спорту та необхідності ефективного правового регулювання автор оцінює ці підходи на основі законодавства та судової практики Німеччини, Швейцарії та Японії, виявляючи їхні переваги й недоліки для забезпечення прав спортсменів та адаптації до специфіки професійного спорту.

Підхід щодо пріоритету трудового права, який характерний для Німеччини, розглядає відносини між спортсменами та спортивними організаціями як трудові. Це гарантує спортсменам соціальне страхування, оплачувані відпустки, захист від необґрунтованого звільнення та право на колективні переговори. Водночас така система може обмежувати автономію спортсменів, оскільки вони підпорядковуються внутрішнім правилам клубів чи федерацій, втрачаючи частину свободи у виборі умов співпраці.

Підхід пріоритету цивільного права, поширений у Швейцарії, класифікує відносини зі спортсменами як цивільно-правові, зокрема через договори про надання послуг. Це забезпечує більшу гнучкість і незалежність у визначенні умов співпраці, дозволяючи спортсменам укладати індивідуальні угоди. Однак відсутність трудових гарантій, таких як соціальний захист чи компенсації у разі травм, може залишати спортсменів уразливими перед непередбачуваними обставинами.

Гібридний підхід, що застосовується в Японії, поєднує елементи трудового та цивільного права, адаптуючись до культурних особливостей і специфіки видів спорту. Такий підхід дозволяє гнучко реагувати на потреби різних дисциплін, але потребує чітких критеріїв класифікації.

Аналіз свідчить, що вибір оптимальної моделі залежить від низки факторів: виду спорту, рівня професіоналізації, економічних умов і культурних традицій. Жодна з моделей не є універсальною, оскільки кожна має свої сильні та слабкі сторони. Дослідження базується на порівнянні нормативних актів і судових прецедентів, що дозволяє сформулювати практичні рекомендації для вдосконалення регуляторних рамок.

Ключові слова: професійні спортсмени, спортивне право, права спортсменів, спорт, трудове право.

Nesterovych O.S. Comparative analysis of models regulating the legal status of professional athletes in foreign countries.

The article is devoted to a comparative analysis of three key approaches to legal regulation of the status of professional athletes used in foreign jurisdictions: the priority of labor law, the priority of civil law and the hybrid approach. In the context of the growing commercialization of sports and the need for effective legal regulation, the author evaluates these approaches based on the legislation and case law of

Germany, Switzerland and Japan, identifying their advantages and disadvantages for ensuring the rights of athletes and adapting them to the specifics of professional sports.

The approach based on the primacy of labor law, which is typical for Germany, considers the relationship between athletes and sports organizations as an employment relationship. This guarantees athletes social insurance, paid vacations, protection from unjustified dismissal, and the right to collective bargaining. Meanwhile, this can limit the autonomy of athletes, as they are subject to the internal rules of clubs or federations, losing some of their freedom to choose the terms of cooperation.

The civil law primacy approach, common in Switzerland, classifies relationships with athletes as civil law, in particular through service agreements. This allows for greater flexibility and independence in determining the terms of cooperation, allowing athletes to enter into individual agreements. However, the lack of employment guarantees, such as social security or compensation in case of injury, may leave athletes vulnerable to unforeseen circumstances.

The hybrid approach used in Japan combines elements of labor and civil law, adapting to the cultural characteristics and specifics of sports. It allows a flexible response to the needs of different disciplines, but requires clear classification criteria.

The analysis shows that the choice of the optimal model depends on a number of factors: the sport, the level of professionalization, economic conditions and cultural traditions. None of the models is universal, as each has its own strengths and weaknesses. The study is based on a comparison of regulations and court precedents, which allows us to formulate practical recommendations for improving the regulatory framework.

Key words: professional athletes, sports law, athletes' rights, sport, labor law.

Постановка проблеми та стан її опрацювання. Сучасний професійний спорт характеризується інтенсивною комерціалізацією та глобалізацією, що зумовлює необхідність формування адекватної правової основи для регулювання відносин між спортсменами та спортивними організаціями. Актуальність дослідження правового статусу професійного спортсмена обумовлена динамічним розвитком спортивної індустрії, появою нових форм спортивної діяльності та потребою у забезпеченні належного правового захисту спортсменів як учасників правовідносин. Цю тему досліджували провідні вчені, такі як Джеймс Нафзігер [1; 2], Метью Міттен [3], Лусіано Валлоні [4], Саймон Гардінер [5] та Майкл Белофф [6] тощо.

Проблематика правової кваліфікації статусу професійного спортсмена залишається дискусійною у сучасній юридичній доктрині та практиці. Різні правові системи демонструють неоднозначні підходи до визначення природи відносин між спортсменами та спортивними організаціями, що створює необхідність комплексного аналізу зарубіжного досвіду для формування оптимальної моделі правового регулювання.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу основних моделей правового регулювання статусу професійного спортсмена у зарубіжних правових системах, визначення їх характерних ознак, переваг та недоліків для формування науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері професійного спорту.

Виклад основного матеріалу. Сучасна правова доктрина виокремлює три фундаментальні концептуальні підходи до правового регулювання відносин у сфері професійного спорту, кожен з яких відображає різні філософські погляди на природу спортивної діяльності та оптимальні механізми її правової регламентації. Такими підходами є:

1) Перший підхід – пріоритет трудового права.

Доктринальний підхід, що базується на пріоритеті трудового законодавства, виходить з презумпції відповідності спортивної діяльності класичним критеріям трудових правовідносин. Прихильники цієї концепції обґрунтовують свою позицію наявністю ключових ознак трудового договору: особистим характером виконання професійних функцій спортсменом, систематичністю та регулярністю спортивної діяльності, а також підпорядкуванням спортсмена внутрішньому розпорядку спортивної організації.

Особливого значення в рамках цього підходу набуває аргумент щодо перманентного характеру спортивної діяльності: підготовка до змагань, тренувальний процес та безпосередня участь у спортивних подіях розглядаються як цілісна система постійної професійної діяльності, а не як сукупність епізодичних разових завдань. Така інтерпретація дозволяє застосовувати до спортсменів повний спектр трудо-правових гарантій та соціального захисту.

2) Другий підхід – пріоритет цивільного права.

Альтернативний доктринальний підхід акцентує увагу на результативному характері спортивної діяльності, що наближає її до цивільно-правових відносин. Теоретичне обґрунтування цієї позиції ґрунтується на тезі про пріоритетність спортивного результату (зокрема, перемоги у змаганнях) над процесуальними аспектами діяльності спортсмена.

Прихильники цієї концепції апелюють до досвіду правових систем загального права (*common law*), де договірні відносини між спортивними клубами та атлетами традиційно оформляються у вигляді цивільно-правових угод. Такий підхід забезпечує більшу договірну свободу сторін та гнучкість у визначенні умов співпраці, проте може обмежувати соціально-трудові гарантії спортсменів.

3) Третій підхід – гібридний концептуальний підхід (поєднання і трудових, і цивільно-правових відносин).

Гібридний доктринальний підхід передбачає диспозитивність у виборі правового режиму регулювання спортивних відносин, що дозволяє сторонам обирати між трудо-правовим та цивільно-правовим регулюванням залежно від специфічних характеристик конкретного виду спорту, рівня професіоналізації та взаємних інтересів учасників правовідносин.

Цей підхід відображає прагнення до індивідуалізації правового регулювання з урахуванням багатоманітності форм сучасного професійного спорту та необхідності балансування інтересів різних категорій спортсменів, від елітних професіоналів до напівпрофесійних атлетів.

Диференціація між трудовими та цивільно-правовими відносинами у спортивній сфері здійснюється на основі сукупності юридичних критеріїв. Ми вважаємо, що ключовими індикаторами трудових відносин виступають: систематичність виконання спортивної діяльності, підпорядкування внутрішньому розпорядку спортивної організації, отримання регулярної винагороди, забезпечення роботодавцем необхідних умов для тренувань і змагань професійного спортсмена.

На противагу цьому, на нашу думку, цивільно-правові відносини характеризуються автономією професійного спортсмена у визначенні способів досягнення спортивного результату, епізодичністю співпраці, орієнтацією на конкретний результат, а не на процес його досягнення, а також вищим ступенем самостійності у прийнятті рішень.

Нижче ми розглянемо більше детально, який підхід використовують зарубіжні країни для кваліфікації відносин із спортсменами.

Перший підхід – спортсмен є працівником за трудовим договором (контрактом). Як раз європейська практика регулювання правового статусу спортсменів характеризується превалюванням трудового правового підходу, особливо у професійних видах спорту.

Німецька модель регулювання правового статусу спортсменів сформувалася через систему фундаментальних судових рішень Федерального Трудового Суду (*Bundesarbeitsgericht – BAG*), що створили стійку прецедентну практику трудової правової кваліфікації відносин із професійними спортсменами.

Консолідацію трудового правового підходу до регулювання статусу професійних спортсменів продемонструвала багатоінстанційна справа Гайнца Мюллера проти футбольного клубу FSV Mainz 05, що стала показовою для визначення допустимості строкових трудових договорів у професійному спорті [7].

Первісне рішення Трудового суду Майнца (*Arbeitsgericht Mainz*) у березні 2015 року у справі № 3 Са 1197/14 викликало значний резонанс у спортивно-правовому середовищі, оскільки суд визнав строковий контракт спортсмена незаконним через відсутність об'єктивних підстав для обмеження терміну дії трудового договору. Це рішення поставило під сумнів усталену практику укладення строкових контрактів у професійному футболі [8].

Однак Апеляційний трудовий суд Рейнланд-Пфальц (*Landesarbeitsgericht Rheinland-Pfalz*) у рішенні в лютому 2016 року у справі № 4 Са 202/15 скасував це рішення, сформулювавши доктринальні засади правомірності строкових трудових договорів у професійному спорті. Суд обґрунтував свою позицію специфічними особливостями спортивної діяльності, зокрема непередбачуваністю спортивних результатів, підвищеним ризиком травматизму, необхідністю тактичних змін у складі команди та динамічним характером спортивної кар'єри [9].

Остаточну крапку в цій справі поставив Федеральний Трудовий Суд у рішенні у січні 2018 року у справі № 7 AZR 312/16, підтвердивши правомірність строкових трудових договорів для професійних футболістів. Суд сформулював комплексний перелік об'єктивних підстав для строковості

таких договорів, включаючи високий ризик професійного травматизму, необхідність постійного оновлення складу команди відповідно до тактичних концепцій, врахування вікової структури команди та публічний попит на зміни в складі [7].

Концептуальне значення цієї справи полягає не лише в легітимації строкових договорів, але й у остаточному підтвердженні трудово-правової природи відносин між професійними спортсменами та клубами. Показовим є той факт, що всі інстанції розглядали спір як трудовий, застосовуючи норми Трудового кодексу Німеччини та процедури трудового судочинства, що *de facto* і *de jure* підтвердило статус професійних спортсменів як працівників.

Підтвердженням трудового правового статусу професійних спортсменів у Німеччині слугує практика застосування міграційного законодавства. Офіційний урядовий портал *Make it in Germany* [10] чітко кваліфікує професійних спортсменів як працівників у випадках, коли їхня винагорода перевищує рівень компенсації витрат та має систематичний характер.

Другого підходу щодо пріоритету цивільного права у правових відносинах зі спортсменами притримується, наприклад, Швейцарія.

Швейцарська правова система демонструє унікальний підхід до регулювання спортивних відносин, що поєднує визнання автономії спортивних організацій з жорстким контролем дотримання фундаментальних прав спортсменів. Показовим прецедентом у цьому контексті є рішення Швейцарського федерального суду від 27 березня 2012 року у справі ATF 4A_558/2011 (справа Матузалема), яке ілюструє застосування норм цивільного права для захисту економічної свободи професійних спортсменів [11].

Справа Матузалема виникла внаслідок одностороннього розірвання трудового договору професійним футболістом бразильського походження Франселіно да Сілвою Матузалемом з українським футбольним клубом ФК «Шахтар». Договір, укладений 26 червня 2004 року на період до 1 липня 2009 року, був розірваний спортсменом 2 липня 2007 року без поважних причин з метою переходу до іспанського клубу «Реал Сарагоса» [11].

Дисциплінарний комітет FIFA 19 травня 2009 року зобов'язав Матузалема та «Реал Сарагоса» солідарно сплатити ФК «Шахтар» компенсацію з нарахуванням відсотків у розмірі 5% річних. Через неспроможність виконати це зобов'язання FIFA 31 серпня 2010 року наклала додаткові санкції відповідно до статті 64 Дисциплінарного кодексу FIFA, включаючи штраф у розмірі 30 000 швейцарських франків та встановлення 90-денного терміну для сплати компенсації з погрозою заборони на будь-яку футбольну діяльність на невизначений термін [11].

Швейцарська судова практика підтверджує цивільно-правовий характер спортивних контрактів, що знаходить своє відображення у застосуванні положень частини 2 статті 27 Швейцарського цивільного кодексу (*Zivilgesetzbuch, ZGB*), яка забороняє надмірне обмеження правоздатності або свободи особи [12]. Відповідно до статті 394 Кодексу зобов'язань Швейцарії (*Obligationenrecht, OR*) спортивні контракти регулюються як договори доручення, що забезпечує спортсменам значну автономію та виключає підпорядкування, характерне для класичних трудових відносин [13].

Швейцарський федеральний суд розглянув апеляцію на підставі частини 2 (е) статті 190 Федерального закону Швейцарії про міжнародне приватне право, яка дозволяє оскарження арбітражних рішень у разі порушення публічної політики (*ordre public*) [14].

Фундаментальним досягненням швейцарської правової доктрини є встановлення принципу пропорційності санкцій у спортивних спорах. Швейцарський федеральний суд визнав, що потенційна безстрокова та глобальна заборона на здійснення Матузалемом будь-якої футбольної діяльності становить «очевидне і серйозне посягання» на його економічну свободу та право на приватне життя, що суперечить публічній політиці держави.

Суд встановив, що сума компенсації разом з щорічними відсотками створює непропорційний фінансовий тягар, який загрожує економічному існуванню спортсмена. Застосовуючи частину 2 статті 27 Швейцарського цивільного кодексу, суд підкреслив, що жодна особа не може повністю або частково відмовитися від своєї правоздатності чи обмежити свою свободу в спосіб, що суперечить закону чи моралі [11].

Особливе значення у справі набуло застосування частини 2 статті 27 Федеральної конституції Швейцарії (*Bundesverfassung, BV*), яка гарантує економічну свободу, включаючи право на вільний вибір професії та економічної діяльності [15]. Суд визнав, що заборона на футбольну діяльність фактично унеможлиблює професійну діяльність Матузалема, що є непропорційним і невинуватим заходом.

Швейцарський федеральний суд частково задовольнив апеляцію Матузалема, скасувавши положення рішення CAS від 29 червня 2011 року щодо заборони на футбольну діяльність, залишивши незмінною суму компенсації ФК «Шахтар». FIFA було зобов'язано сплатити судові витрати в розмірі 25 000 швейцарських франків та компенсувати Матузалему 30 000 швейцарських франків [11].

Це рішення стало одним із рідкісних випадків, коли Швейцарський федеральний суд скасував рішення CAS за змістом, а не за процедурними підставами, що демонструє готовність швейцарських судів втручатися в арбітражні рішення міжнародних спортивних організацій у випадках порушення фундаментальних принципів національного права. Справа встановила важливий прецедент щодо обмеження автономії спортивних організацій при накладенні санкцій, що загрожує економічному існуванню спортсменів, та підтвердила пріоритет захисту індивідуальних прав над корпоративними інтересами міжнародних спортивних федерацій.

Кардинально відмінний підхід до правової кваліфікації відносин між спортсменами та спортивними організаціями демонструє японська судова практика, яка характеризується диференційованим застосуванням трудового законодавства залежно від специфіки конкретного виду спорту та його культурно-історичних особливостей (гібридний підхід).

Прогресивний підхід японської судової системи до регулювання спортивних відносин яскраво ілюструє рішення Високого суду Токіо від 03 вересня 2004 року (справа *Heisei*), яке стосувалося правового статусу професійних бейсболістів та їхньої асоціації у контексті Закону про профспілки Японії (*Trade Union Law*, 1949) [16] [17].

Судова інстанція встановила, що професійні бейсболісти підпадають під категорію «працівників» (*workers*) у розумінні профспілкового законодавства, що автоматично надає їм фундаментальні трудові права, включаючи право на створення професійних об'єднань та колективний захист трудових інтересів. Паралельно з цим, суд визнав Асоціацію гравців (*Japan Professional Baseball Players Association, JPBP*) легітимною «профспілкою» відповідно до вищезазначеного закону, що наділяє її повноваженнями представляти інтереси бейсболістів у переговорах з Японською професійною бейсбольною організацією (*Nippon Professional Baseball, NPB*).

Діаметрально протилежний підхід демонструє рішення Окружного суду Токіо від 25 березня 2013 року (справа *Heisei*) щодо правового статусу борців сумо (рікіші) у їхніх відносинах з Японською асоціацією сумо (*Japan Sumo Association, JSA*). Судова інстанція встановила принципову відмінність між трудовими договорами у класичному розумінні японського трудового законодавства та правовідносинами у сфері традиційного спорту [16] [18].

Суд кваліфікував відносини між борцями сумо та JSA як неназваний договір приватного права (*sui generis contract*), що характеризується ознаками двостороннього договору про компенсацію з взаємними зобов'язаннями, проте позбавленого стандартних трудово-правових гарантій. Особливою рисою цього рішення є виключення застосування принципу зловживання правом на звільнення (*doctrine of abusive dismissal*), що традиційно поширюється на трудові відносини в японській правовій системі.

Зіставлення двох вищезазначених судових рішень виявляє складну систему критеріїв, які японські суди застосовують для визначення правового статусу спортсменів. Ключовим фактором виступає ступінь традиційності та культурної автентичності конкретного виду спорту: якщо професійний бейсбол розглядається як комерційна діяльність, що підлягає стандартному трудовому регулюванню, то сумо, як традиційне мистецтво з віковими культурними коренями, залишається поза межами класичних трудових відносин.

Така диференціація відображає прагнення японської правової системи до збереження культурної автентичності традиційних видів спорту при одночасному забезпеченні адекватного правового захисту спортсменів у комерціалізованих дисциплінах, що демонструє унікальний баланс між правовою модернізацією та культурним консерватизмом.

Висновки. Сучасна міжнародна практика демонструє відсутність єдиного підходу до правової кваліфікації статусу професійного спортсмена. Трудово-правовий, цивільно-правовий та гібридний підходи співіснують, відображаючи різні правові традиції та соціально-економічні умови розвитку професійного спорту. На нашу думку, ключовими факторами для визначення правової природи відносин виступають: систематичність діяльності, характер підпорядкування, спосіб винагороди, ступінь автономії спортсмена та специфіка конкретного виду спорту. Вибір підходу – пріоритет трудового права, цивільного права чи гібридна модель – залежить від конкретних обставин і цілей сторін. Пріоритет трудового права забезпечує спортсменам широкий спектр со-

ціальних і трудових гарантій, але може обмежувати їхню свободу. Пріоритет цивільного права пропонує більшу гнучкість і автономію, але не гарантує такого ж рівня захисту. Гібридна модель поєднує елементи обох підходів, дозволяючи адаптувати правовий режим до специфічних потреб. Оптимальний вибір для кожної країни залежить від балансу між захистом, гнучкістю та особливостями кожного виду спорту й юрисдикції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nafziger J. International sports law. Handbook on International Sports Law / Edited by James A.R. Nafziger, Stephen F. Ross. Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Pub, 2011. P. 3–31.
2. Nafziger J. International Sports Law. Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2004. 376 p.
3. Mitten, M. J. Sports Law and Regulation: Cases, Materials, and Problems: Wolters Kluwer, 2024. URL: <https://ru.scribd.com/document/837076368/Sports-Law-and-Regulation-Cases-Materials-and-Problems-Matthew-J-Mitten-Own-the-complete-ebook-with-all-chapters-in-PDF-format>.
4. Sports Law in Switzerland. [edited by Lucien W. Valloni, Eric P. Macchi]. – 4th ed.: Wolters Kluwer, 2024. URL: https://law-store.wolterskluwer.com/s/product/sports-law-in-switzerland-4th-edition/01t4R00000Ojjq4QAB?srltid=AfmBOooUTpO6ACFEbhp_BGbdQ5cnxWk4-91hGhaVYWiHRX4WIVFP8TQC.
5. Gardiner, S. Sports Law. London: Routledge, 2005. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203180884/sports-law-roger-welch-simon-gardiner-simon-boyes-urvasinaidoo>. DOI: 10.4324/9780203180884.
6. Sports Law: Hart Publishing, 1999. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/id/2cf8ea42-17fc-45f3-80e3-7c02426c417e/341375.pdf>.
7. BAG bestätigt: Befristung von Profi-Fußball-Verträgen rechtmäßig. *Legal Tribune Online*. URL: <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/bag-7azr312-16-mueller-fsv-mainz-profifussball-vertraege-befristung-rechtmassig-sachlicher-grund> (дата звернення: 07.06.2025).
8. Befristung von Arbeitsverträgen: Torwart Heinz Müller bekommt vor LAG Recht. *Legal Tribune Online*. URL: <https://www.lto.de/recht/nachrichten/n/lag-rlp-4sa20215-befristung-arbeitsvertrag-torwart-mainz-heinz-mueller> (дата звернення: 07.06.2025).
9. Arbeitsvertrag im Fußball: Torwart Müller siegt gegen FSV Mainz 05. *Legal Tribune Online*. URL: <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/arb-mainz-urteil-ca-1197-14-arbeitsvertrag-fussball-torwart-befristung-mueller-fsv-mainz-05> (дата звернення: 07.06.2025).
10. Make it in Germany: Athletes and Coaches. URL: <https://www.make-it-in-germany.com/en/visa-residence/types/other/athletes-coaches> (дата звернення: 07.06.2025).
11. Francelino da Silva Matuzalem and Real Saragossa SAD v. Federation Internationale de Football Association FIFA: Decision of the Swiss Federal Tribunal 4A_558/2011. Tuesday, 27th March 2012. URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-francelino-da-silva-matuzalem-and-real-saragossa-sad-v-federation-internationale-de-football-association-fifa-decision-of-the-swiss-federal-tribunal-4a-558-2011-tuesday-27th-march-2012> (дата звернення: 07.06.2025).
12. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2025). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 07.06.2025).
13. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) of 30 March 1911 (Status as of 1 January 2025). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/de (дата звернення: 07.06.2025).
14. Federal Act on Private International Law (PILA) of 18 December 1987 (Status as of 1 January 2025) URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/de (дата звернення: 07.06.2025).
15. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 3 March 2024). URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de> (дата звернення: 15.11.2024).
16. Legal protection for e-sports athletes: Worker status. URL: <https://monolith.law/en/general-corporate/worker-status-legal-protection-e-sports-athletes> (дата звернення: 07.06.2025).
17. Японська професійна бейсбольна організація : рішення Високого суду Токіо від 3 вересня 2004 року. *Родо Ханрей*. 2004. № 879. С. 90.
18. Японська асоціація сумо : рішення Окружного суду Токіо від 25 березня 2013 року. *Родо Ханрей*. 2013. № 1079. С. 152.